

FILOZOFIJSKA ENCIKLOPEDIJA.

Prof. S. Zimmermann

(Svršetak).

4. Objekti spoznaje.

a) Kad shvaćamo ili razumijemo nešto (stvar) s obzirom na nešto određeno (stvarnost), time još ne sudimo; na pr. kad kažemo »svijet — sam o sebi (samosebno) egzistentan«, ili »čovjek — samo osjetilno svjestan (životinja)«, ovim shvaćanjem još ne tvrdimo i ne niječemo (ne kažemo da »jest« ni da »nije«). Za niječni sud u prvom slučaju sastoji obrazloženje u tome, što je svijet promjenljiv i zato nije o sebi, nego o drugome (uzroku). Za drugi se slučaj nijekanje osniva na tome, što čovjek nema životinjsko ili samo osjetilno shvaćanje (osj. opažanje i predočivanje), nego je sposoban shvaćati istinu (spoznati) neosjetilno ili misaono. Ono o čemu sudimo (svijet, čovjek), nazvali smo predmet suda; a to znači, da ono o čemu sudimo, ne samo nije isto što suđenje (mišljenje), nego također da je »nešto« ne samo po suđenju ili ovisno od suđenja. Jer mi ovo »nešto« možemo shvaćati i kad o njemu ne sudimo, kad ne znamo da li je istina sve što smo o tome kadri suditi. »Predmetnost« (objektitet = moment, kojim je nešto »metnuto pred« suđenje = biti predmet) znači: biti nešto takovo (Sosein) ili tako određeno, da tu određenost (Bestimmtheit) ima predmet po sebi, ne po suđenju. Zato je suđenje intencionalni akt, tj. sudeći subjekt nastoji po upravljenosti na nešto kao predmet, da taj predmet nečim odredi (= izrekne o njemu stvarnost).

Izrazom »predmet« nije, dakle, rečeno da je »predmet« (to što jest) samo po mišljenju. Ima, doduše, i takvih predmeta na pr. okrugli četverokut; premda razumijemo značenje obih izraza, oni su samo po mišljenju zajedničko nešto (biće uma ili razuma, ens rationis), ali četverokutu ne smijemo priricati okrugli oblik. — Neki noetičari (idealisti) drže, da predmetnost znači ovisnost o izvjesnom načinu mišljenja, tj. »pred-

met« je samo misaono (idealno) nešto utoliko, što je po mišljenju određen kao takvo nešto. Ali je suprotno tome nazoru činjenica, da koješta opažamo (osjetilno i usebno) bez suđenja, a kad o tome sudimo, izričemo nešto takovo (na pr. o ovom bijelom i crnom izričemo različnost), što ovo opaženo imade po sebi koliko je opaženo (ovo crno — ovo bijelo). Sud je, dakle, objektivn po tome, što je njegov objekt određen ne samo po suđenju. (Za određenost objekta kažemo da je »objektivna« koliko je objekt sam po sebi određen; a sud je »objektivan« koliko izriče objektivnu određenost ili stvarnost.)

Značenje izraza »spoznaja« ne možemo ustanoviti (definirati), dok ne raščistimo funkciju »predmeta« u sudu. Čini se, da dosadašnje objašnjenje (proti idealistima) nailazi na poteškoću s obzirom na činjenicu, da možemo misliti na neke predmete sasvim drukčije nego što su oni nezavisno od misaone (i opažajne) svijesti (= realno egzistentni); na pr. možemo shvatiti šta znače riječi »čovjek, boja, drvo, životinja, trokut, gibanje, stanica, kristal, atom...« tako, da su ta značenja nešto općenito, dočim u realnosti postoje samo pojedinačni predmeti: čini se, dakle, da ono što je kao općenito shvaćeno (pojmljeno), ne postoji u realnim pojedinkama, nego je nešto samo po mišljenju (poimanju).

Da je doista tako, uče konceptualisti: po njima je »općenito« (universale) takav objekt, koji mišljenje producira na osnovu opaženih pojedinki (upoređujući ih po sličnosti i drugim odnosima), ali taj objekt ne postoji u realnim pojedinkama, nego samo kao pojam (conceptus). — Nominalisti, ne priznavajući drukčijeg shvaćanja osim senzitivnoga (zato: senzualisti), uče da ima samo općenitih značenja (što je očito krivo).

Neopravdanost konceptualizma osniva se na činjenici, da u običnom životu i napose u prirodnim naukama upotrebljavamo općenite pojmove u funkciji predikata (tj. njima sudimo) tako, da ih priričemo realnim pojedinkama po istovetnosti, na pr. ovaj i onaj čovjek (Petar, Pavao...) jest »čovjek«. O pojedinim ljudima možemo izreći razne općenite pojmove (živo ili organsko biće, osjetilno-svijesno biće ili životinja, misaono svijestan ili razumski), a ovo »općenito« (objektivno) nalazi se u pojedinkama konkretno ili povezano s realnom (egzistentnom) pojedinačnošću. Ova poje-

dinačnost (koliko je netko upravo ovaj čovjek, Petar) ne dolazi u obzir (= apstrahirana je) kod pojmovnog objekta (»čovjek«) — i utoliko je taj objekt općenit: može se predicirati pojedinkama.

b) Kod svake spoznaje dolazi u obzir njezin objekt; zato je potrebno ustanoviti značenje izraza »objekt«, da razumijemo šta znači »spoznaja«. Noetika (nauka o spoznaji) raspravlja o odnosu spoznavaoca prema spoznajnim objektima.

Ustanovili smo, da objektivnost ne uključuje mišljenost (Gedachtsein); nije nešto tek po tome »objekt«, što je u nečijem mišljenju: objekt je nešto određeno za mišljenje, a ne po mišljenju. »Drveno željezo« jest nešto samo mišljeno, ali »željezo« i »drveno« (zasebno mišljeno) jesu po sebi, a ne po mišljenju određeni objekti: jer o željezu ne možemo smisleno tvrditi da je drveno. Objekti odlučuju o tome, šta i kako se o njima može misliti, da ih spoznamo. U objektu su osnovane (fundirane) stvarnosti, koje smijemo i moramo o njemu tvrditi, odn. po objektu su isključene one stvarnosti, koje treba poricati; zapravo u tome sastoji predmetnost. — Otuda slijedi, da je predmet sam sobom isti, tj. da ne može ne biti ono što jest. Ova istota (identičnost, istovetnost) znači također, da je predmet samo jedan (jednovit, einmalig) i jedini (jedinствен, einzig). To su stvarnosti, koje općenito važe za sve predmete (transcendentalne stvarnosti). One proizlaze otuda, što je svaki predmet nešto takovo, upravo ono šta jest (Washeit, quidditas) taj predmet, za razliku od svega što on nije.

Kad kažemo »šta jest« neki predmet, time nije rečeno da on egzistira ili da zbiljski (realno) jest: objektnost ne uključuje egzistenciju. Utoliko možemo za objekte reći, da su po sebi samo idealni (na pr. matematički objekti), tj. kao »objekti« nemaju egzistencije, nego su samo određeni onime šta jesu — bez obzira da li im pridolazi postojanje (bivstvovanje, egzistencija, Dasein, esse existentiae).

Kad spoznajemo predmet po onome »šta (on) jest«, obično to shvaćamo kao nešto općenito, na pr. za Petra kažemo da je čovjek, živi stvor, svijesno biće, životinja, bijelac odn. crnac... Mi poimamo općenite objekte (universalia). Bez njih ne bi ni bilo znanstvenih spoznaja. Općenitim pojmom određujemo više predmeta, koji egzistiraju kao pojedinke, na pr. pojmom »čovjek« određujemo Petra, Pavla...; pojmom »boja«

crveno, zeleno, crno...; pojmom »crveno« ovo ili ono (pojedino) viđeno crveno. Jedno isto priručemo višestrukim predmetima (na pr. »životinjstvo« ljudima i životinjama, »čovještvo« mnogim pojedinim ljudima), i ovo »jedno isto« nazivamo »općenito« (universale): ono se daje prediciirati o mnogim pojedinkama. Ali »pojedinačno« baš znači ono, što nije »općenito«: kako je, dakle, moguće da o realnim pojedinkama izričemo nešto nepojedinačno (općenito)? To je problem »de universalibus«.

Kad bi »općenito« bilo samo pojmovni objekt — kako konceptualisti kažu, — tj. kad ne bi egzistiralo također u pojedinačnim (realnim) objektima, mi ne bismo za više takvih objekata (Petra, Pavla...) mogli tvrditi, da su u istom značenju »takvo« nešto (Solchheit): čovjek. Svaki je pojedinačni objekt ovo nešto (Diesheit), i na pojedinačni način takovo nešto, ali samo za sebe, bez obzira na pojedinačnost (= apstraktno), ostaje jedno isto (nepromjenivo) »takovo«: čovjek, a ne što god drugo. Ako za nazočnog čovjeka kažemo da je crnac, odredili smo ga također kao nešto takovo (za razliku od bijelih ljudi), ali on bi čovjek bio i da nije crn, tj. crnoća ga ne čini čovjekom (= onim šta on jest). Ono »općenito«, koje objekt sačinjava onim šta upravo jest, nazivamo bitnost (Wesenheit, essentia). Kod »čovjeka« je bitno, da je »razuman« ili da je kao takav (= čovjek) udešen za misaonu spoznaju (iako de facto nije osposobljen za njezino aktuiranje zbog nekoga defekta ili zbog nerazvijenosti, kao kod djeteta). Osim toga, kod čovjeka je njegova razumnost (racionalnost) vezana uz životinjstvo (animalitas, osjetilnu svijest); zato bitnost čovjeka sačinjava to, da je razumna životinja. Ovo »općenito« (razumna — životinja) zovemo bitno utoliko, što je »životinjstvo« zajedničko ljudima i životinjama (= rodno), a »razumnost« je vrsno (specifično) bitno za čovjeka.

Da su universalialia ne samo pojmovna, nego također da egzistiraju realno, to zastupa nazor, koji možemo nazvati realizam universalialia. Unutar realizma nastaju razilaženja u pitanju: na koji način postoje universalialia — izvan pojedinki (po ekstremnom realizmu Platonovom) ili u pojedinkama (po umjerenom realizmu Aristotelovom)? Opravdanost posljednje-

ga nazora dokazuje Noetika. Time ona opravdava realnu vrijednost znanstvene spoznaje. (Isp. Universale).

5. Resumé.

Spoznajemo samo onda, kad o nečemu sudimo; jer dok još ništa ne sudimo (ne tvrdimo, niti poričemo), ostaje jednako otvorena mogućnost za jedno i drugo: spoznati i ne spoznati. Ako će o istoj stvari i s obzirom na isto, od dvojice jedan reći »jest tako«, a drugi »nije tako«, nemaju obojica pravo, nisu obojica tu stvar spoznali. U jednoj istoj spoznaji ne može biti sadržano »da (jest)« i »ne (nije)«: to se međusobno isključuje, protuslovi ili protivuriječi — i stoga svaka spoznaja pretpostavlja načelo protuslovlja (princip kontradikcije), koje nam kaže da neku stvar (premet, objekt) možemo spoznati samo onda, kad ili tvrdimo ili niječemo, a ne da podpuno jednako i tvrdimo i niječemo (o toj stvari nešto).

Mi smo, dakle, sposobni razlikovati spoznaju od nespoznaje ukoliko znamo, da ne smije biti sukoba s načelom protuslovlja; gdje je takav sukob, ne može biti spoznaje. Sinonimno za spoznaju kažemo »istina«, i tako možemo reći, da nikad ne bi razlike bilo između istine i neistine, kad ne bismo pretpostavili da se »jest« i »nije« isključuju. Bez te, naime, pretpostavke ne bi se ni razlikovala istina od neistine, tj. i neistina bi ujedno mogla biti istina. Oznaka (kriterij) za mogućnost razlikovanja između istine i neistine jest načelo protuslovlja (protivurječja). Sposobni smo razlikovati istinu od neistine po tome, što znamo da postoji (važi) načelo protuslovlja, koje isključuje mogućnost da bi dva protuslovnna suda bila istinita.

Zato se najprije pita: je li nemogućnost protuslovlja samo jedan zakon suđenja (mišljenja), ili je ono u izricanju protuslovlja ovisno od nečega nemisa onog?

Odgovorit ćemo, ako u vlastitoj svijesti pronađemo nešto, za što znademo da nije istovetno s mišljenjem i da je od toga mišljenje ovisno kad izriče načelo protuslovlja. To je doista doživljujući ja. Jer ja mogu da koješta doživljujem (gledam, pišem, sjećam se...) i kada izričito ne mislim na samo to doživljavanje i na sam »ja«. Drugim riječima, ja svijesno doživljujem i kada se pažljivo ne obazirem (osvrćem, reflektiram) na svoje doživljavanje, — a to znači, da su doživljaji i

doživljujući »ja« nešto nezavisno od mišljenja o njima, tj. egzistiraju, zbiljski (realno) postoje. Dakle je egzistentni »ja« prva činjenica, od koje je zavisan sud, da taj »ja« nije ujedno neegzistentan: na svjesno poznatoj egzistenciji doživljujućega »ja« osniva se načelo protuslovlja. Nije ono, dakle, tek misaoni zakon u tome (psihološkom) smislu, da određuje proces mišljenja (genetički), nego u objektivnom (logičkom) smislu, ukoliko se ravna po (nemisaonoj) zbiljnosti kao objektu mišljenja, upravo suda: »ja egzistiram«. I ne samo egzistencija moga »ja«, nego i svakoga mojeg doživljaja, nije ujedno neegzistencija (nedoživljenost), pa zato općenito kažemo za sve što god jest (i to zbiljsko, ne samo misaono!), da ne može ujedno ne biti; a ta općenitost i nužnost (odn. nemogućnost) daje obilježje »načelu« protuslovlja.

Jedna i druga istina — »ja egzistiram« i »nešto ne može ujedno biti i ne biti« — daje nam definiciju istine ili spoznaje: suđenje na osnovu objekta, ili: suđenje koje intendira svoj objekt (»ja« i »nešto«) tako, da objektu odgovara po onome, čime ga predikativno određuje (»egzistira« i »nije ništa«).

To će još priznati i konsciencijalist, koji sve spoznajne objekte svodi ili ograničuje na usvijesne (konsciencijalne) sadržaje ili na ono, što se nalazi i ostaje u (manet in) svijesti (zato »filozofija imanencije« i slični nazori). Ti su sadržaji — osjeti, opažaji, predodžbe, čuvstva, hotnje... — nešto zbiljsko, a nisu tek mišljevine (proizvodi mišljenja, idejnog ili idealnog shvaćanja). Samo racionalistički idealizam (koji ne priznaje zbiljskih ili nemisaonih objekata, nego tek mišljevine) ne usvaja navedene definicije o istini; ali njegova je pretpostavka o objektima oborena već po navedenoj činjenici, da svijesni doživljaji egzistiraju i bez mišljenja o njima. *Berkeley* i drugi konsciencijalisti nazivaju se također subjektivni idealisti, jer priznaju u doživljujućem subjektu zbiljske doživljajne sadržaje (t. zv. ideje, kako se nekoć reklo). Od subjektivnoga se razlikuje objektivni idealizam, koji namjesto individualnog subjekta uzima općeniti misaoni subjekt, u kome je sve objektivirano, što god spoznajemo.

Ima li osim konsciencijalnih objekata i takvih, koji prehvataju (transcendiraju) svijest ili koji su od svijesti nezavisni: transcendentno zbiljski ili re-

alni? (Neki, na pr. Külpe, samo ove izvansvijesne predmete zovu »realni«, dočim su svijesni sadržaji »zbiljski«; ali je ispravno da za oboje kažemo »zbiljski ili realni« — svijesno odn. nezavisno od svijesti, a oboje u razlici prema samo misaonim ili idealnim objektima.)

S ovim je pitanjem o proširenju objektivne sfere spojeno i daljnje pitanje opravdanosti navedene definicije o spoznaji. Kritički realizam obrazlaže egzistenciju izvansvijesnih predmeta koje osjetilno opažamo. To će priznati i fenomenalizam, koji ipak ne priznaje da ih možemo spoznati kako su po sebi, nego kako se spoznavajućem subjektu pojavljuju na osnovu osjetilno-zornih i misaonih elemenata, za koje treba uzeti da postoje a priori ili nezavisno od samih osjeta (koji su, međutim, učinak izvansvijesnih podražica). Za izvansvijesne stvari ne bismo dosljedno, po fenomenalizmu, smjeli reći da su »uzrok«, ni da su »stvari ili supstancije«, ni da je u njima neka »mogućnost odn. nužnost« . . . , jer sve su to samo misaoni elementi a priori. Suprotno tome nazoru uči kritički realizam, da smo sposobni spoznavati transcendentnu (izvansvijesnu) realnost tako, da je spoznaja od nje zavisna.

To će još priznati i neki pozitivisti (osim fenomenalističkih), ali s ograničenjem spoznaje na empirički realne objekte. Oni, dakle, ne priznaju spoznatljivost metempiričkih (neiskustvenih, metafizičkih) objekata, tj. zastupaju agnosticizam gledom na predmete koji transcendiraju empiriju (= s obzirom na empiriju transcendentni ili nepristupni opažanju). Zato kritički realizam postaje metafizički, kada dokazuje sposobnost spoznanja i za metafizičke objekte. (U strogom je značenju »pozitivizam« ograničavanje spoznaje na pojedine znanosti tako, da ne samo što nema metafizički filozofijske spoznaje, nego nikoje filozofije kao zasebne znanosti, osim ukoliko bi njezin zadatak sastojao u tome, da »organizira« pojedine »pozitivne« znanosti. Ali taj je nazor — i bez obzira na pitanje o mogućnosti metafizike — već zato neodrživ, što ne može osporavati opravdanost noetike kao zasebne filozofijske znanosti.)
